

MARX KÁROLY ÉS A SZOCIÁLDEMOKRÁCIA

(Manfred Banaschak, Rainer Diehl, Peter Glotz, Sven Papcke és Otto Reinhold beszélgetése, Die Neue Gesellschaft, 1983. 3. sz., 200–215.)^{}*

Peter Glotz: Szeretettel üdvözlöm Önöket és örülök, hogy ez a beszélgetés létrejött. Beszélgetésünk témája Karl Marx: filozófiai és politikai életműve egyfelől, filozófiai és különösen politikai hatása másfelől. Luther születésének 500. és Marx halálának 100. évfordulója elegendő alkalom arra, hogy közös történelmünkről töprengjünk és kommentáljuk is azt.

Az a mód, ahogyan ez az NDK-ban és a Szövetségi Köztársaságban történik, azt mutatja, hogy a történelem – a történetírás értelmében – természetesen nem nélkülözi a konstrukció bizonyos mozzanatát. Ez volt a történelmi materializmus egyik témája, nevezetesen az a kísérlet, hogy a történelmet *ésszerű koncepcióként* fogja fel. „Száz évvel Marx után” azt a kérdést is jelenti: Mi maradt meg művéből a német szociáldemokrácia számára. Vajon ennek a pártnak a története a második világháború után saját szubjektív megértésében sem „Marx ellen”, sem „Marx-szal”, hanem talán sokkal inkább „Marx nélkül” mozgott? Van egy ilyesfajta értelmezés, de én úgy hiszem, ez túlságosan leegyszerűsítő lenne. Egy azonban bizonyosan igaz: a Német Szociáldemokrata Párt különösen 1945 után egy olyan hagyományos úton mozog, amely Willi Eichleren, Leonard Nelsonon, de Friesen és Marxon keresztül Kanthoz és nem Hegelhez vezet vissza. A demokratikus szocializmus etikai megokolása inkább a – mindig is torzítottan felfogott – történelmi-materialista, vagy akár történelmi-teleologiai megokolás helyébe lép. Ennek minden bizonnyal következményei vannak a politika minden szintjén. A tudományos szocializmus igényli azt, hogy tudja, milyen legyen egy társadalom vagy egy gazdasági rendszer helyes rendje, függetlenül a mindenkori technikai szintől. Az a véleményünk,

^{*} *A vitában résztvevő Manfred Banaschak a NSZEP Központi Bizottságának osztályvezetője és az „Einheit” (a NSZEP elméleti orgánuma) főszerkesztője, Rainer Diehl a Die Neue Gesellschaft szerkesztőségének tagja, Peter Glotz a Die Neue Gesellschaft főszerkesztője, Sven Papcke a szociológia professzora a münsteri (Westfália) egyetemen, Otto Reinhold a NSZEP Központi Bizottságának tagja, a NSZEP KB Társadalomtudományi Akadémiájának rektora, az „Einheit” szerkesztőbizottságának tagja. A vita anyagát a kifejezetten napi politikai részeket kihagyva közöljük.*

hogy a helyes a polgárok beleegyezése nélkül nem található meg, és hogy egy társadalmi feladat megoldása valami más, mint a megoldás a fizikában, vagy a matematikában. Valahogy így lehetne megfogalmazni: Az, hogy mi egy társadalom helyes rendje, azt csakis az állampolgárral *együtt* lehet megtalálni, és hogy az állampolgár véleménye úgymond hozzátartozik egy politikailag „helyes” definíció kritériumához.

Ma bizonyára arról fogunk vitázni, hogy ez milyen kihatással van az egyes területekre. Ostobaság lenne elhallgatni, hogy a Kommunista Párt és mi, szociáldemokraták történelmileg a munkásmozgalomban gyökerezünk. Azonban azzal is tisztában vagyunk, hogy a munkásmozgalomnak annak idején nem volt egymásba illeszkedő és koherens ideológiája. Engedjék meg, hogy banálisan fogalmazzak: az a megállapítás, hogy minden olyan viszonyt el kell távolítani, amely az ember kizsákmányolását és megalázását szolgálja, túlságosan elvont volt ahhoz, hogy a frontokat politikailag-szervezetileg valóban tisztázza.

Azt is balgaság lenne elhallgatni, hogy Marx analitikus instrumentáriumában időközben majdnem minden történész – sőt konzervatív történész – közkincsévé vált. Azok a szerzők is örökölték terminológiáját, akik bevallottam Marx megcáfolására törekednek – és nemcsak a terminológiát. Példaként Max Weber „Protestáns etiká”-ját, vagy Sombart „Modern kapitalizmus”-át idézhetnék. Nekünk szociáldemokratáknak is még mindig az a véleményünk, hogy Marx után egy kizárólag etikai irányultságú voluntarizmusnak nincs többé helye.

Vannak azonban kétségtelenül különbségek, és egyik itt vitatkozó félnek sem állna jól, ha ezeket tagadná. A marxi elemzés egy olyan világból indult ki, amelynek korlátait mindenkor csak a technika és a munkaszervezet elért szintje határozta meg. Véleményem szerint ez csak úgy érthető, hogy vizsgálódásaiban az áru értékét pusztán a társadalmilag szükséges munka határozza meg. Nem vagyok bizonyos abban, hogy vajon Marx észrevette-e vagy észrevehette-e a „korlátok nélküli társadalom” hamis látványát. Számunkra azonban ma teljesen egyértelmű, hogy pl. a termelőerők felszabadítása, a készletforrás-problematika és a környezeti feltételek alapján, időközben gyanússá vált, és hogy a társadalmi konszenzust elsődlegesen a gazdasági optimalizálás előtt kell megszerezni. Eljutottunk ahhoz, amit általános politikai szóhasználatban „ökológiai kérdés”-ként emlegetnek, és amely valóban nagyon erősen befolyásolta a nyugat-európai szociáldemokrata pártokat.

Másodszor úgy vélem, hogy az *erőszak kérdése* a haditechnológiai

fejlődés figyelembe vételével ma másként jelentkeznek. A győzők és a legyőzöttek közötti régi megkülönböztetés a modern technika révén kimérává válik. Mindezeket Marx nem tudhatta. Száz évvel halála után ezeket a kérdéseket újból meg kell vitatni.

A teljesség kedvéért még egy további témát szeretnék a vitába bevinni, és utalnék arra, hogy óvakodnunk kellene attól, hogy úgymond egy „lidérc” ellen hadakozzunk. Úgy hisszük, hogy a mi mai kapitalizmusunk lényegesen különbözik attól a kapitalizmustól, ami a marxi elemzés alapjául szolgált. Rendelkezünk egy állami innovációs potenciállal, amely az összes gazdasági folyamatnak majdnem a felére vonatkozik. Ez gyakran még túlságosan gyenge ahhoz, hogy a gazdasági folyamatokat kielégítően irányítsa, de a vegyes gazdasági rend a mozgékony, az innováció és az önkorrektúra rendkívüli előnyeivel rendelkezik.

Hozzáteszem, hogy a filozófiai objektivitás számomra, aki gyakorlatilag-politikailag cselekszik, és gyakorlatilag érdekelt, nagyon nehezen elérhető. És magától értetődően nézeteim „színezettek”. De mivel azért jöttünk össze, hogy arról beszéljünk, mi maradt Marxból, és mi kellene, hogy maradjon, úgy vélem, hogy sem a mesterségesen gyártott egyetértés, sem pedig a művi konfliktusok nem fognak bennünket tovább vezetni. Kezdjünk tehát egy lehetőség szerint nyílt beszélgetést.

Manfred Banaschak: Köszönöm a beszélgetésre szóló meghívást, örömmel fogadtuk el. Hiszen Marxról beszélni azt jelenti, hogy az emberiség létkérdéseiről beszélünk, ami ma sokkal jobban foglalkoztat bennünket, mint valaha. Az előttünk álló jubileumok – Karl Marx halálának 100. és születésének 165. évfordulója – jó alkalmat teremtenek erre. Ha azt kérdezzük, milyen aktualitással bír korunkban Marx, akkor ez számomra elvben ugyanolyan jelentőségű, mint egy Galilei, egy Newton, vagy Einstein aktualitásának kérdése. Ők mindannyian olyan felismeréseket tettek, amelyek jelentősége az idő múlásával nem csökken, amelyek mindig érvényesek és következésképpen mindig aktuálisak is. Ha tehát – élesen fogalmazva – ezt kérdezzük: Vajon helyes-e, hogy ma, a 20. század végén, egy olyan tan vezet bennünket, amely több, mint száz éves? – úgy ehhez engedjenek meg bevezetésképpen két megjegyzést:

Először is becsületesen megvizsgálva a dolgokat, nem tudom megállapítani, hogy mi más kínálkozott volna, ami használható és teherbíró alternatívával érne fel a marxizmussal szemben. És nyilvánvalóan nem is lehet mást ajánlani, mint amit a gyakorlat is kellőképpen igazol. Másodszor,

felvetődik a kérdés: Egy igazság életkora csökkentheti-e annak minőségét? Inkább fordítva: az idők során minél inkább beigazolódik egy igazság, annál teherbíróbbnak tartható. Ha a marxizmus csak egy lenne a számos filozófia közül, és csak egy a számos szociológiai elmélet közül, vagy valamilyen gazdasági tan lenne, bizonyára számos elmélet sorsára jutott volna: elavult volna. A marxizmus azonban – mint kiderül – friss és eleven. És ez az elevenség készlet most bennünket vitára. (...)

Mi marxista-leninisták nem kapaszkodunk azon események részleteinek az értékelésébe azokkal a helyzetekkel együtt, amelyekből ezek az értékelések kinöttek, a múlthoz tartoznak. Közülünk senkinek sem jutna az eszébe, hogy az előző század közepén fennállott kapitalizmus jelenségeit a jelenkorival összehasonlítsa. Nem a változó *jelenségekről* van szó elsődlegesen, hanem a végülis azonos és ma sokkal élesebben kifejezésre jutó *lényegről*, amit Marx kristálytiszta kidolgozott.

Ez a szocializmus felépítésére is érvényes. Számunkra közvetlen gyakorlati jelentősége nemcsak (és nem is elsősorban) Marx azon konkrét kijelentéseinek van, amelyekben egészen a szocializmusig jut el, hanem számunkra közvetlen gyakorlati jelentősége tanának egészében van. (...) Azaz, mi a dialektikus-materialista módszerre mint a marxizmus lelkére támaszkodunk, mint az emberiség és az emberi gondolkodás történetének kiemelkedő szellemi vívmányára. És ugyanígy támaszkodunk az elméletre is, amely nemcsak örökké érvényes kijelentések összege, hanem amely – mint minden tudomány – fejlődőképesnek bizonyult. Valóban Lenin révén is, a forradalmi harcban nyert tapasztalatok általánosítása révén fejlődött tovább –, és az új követelményeknek és feltételeknek megfelelően a kollektív munka, valamint az egyes pártok és egyes tudósok révén is tovább gazdagodik. Úgy tűnik, hogy éppen ebből a szigorú tudományosságból és egyben az elmélet és a forradalmi gyakorlat kapcsolatából magyarázható, hogy a világ Marx halála óta a marxizmus-leninizmus eszméinek hatására olymértékben megváltozott, hogy a régi világot a mostaniban alig lehet felismerni. (...)

Erről bizonyára megoszlik az itt jelenlévők véleménye. Azonban kevéssé látom annak értelmét, hogy csupán arra szorítkozunk, hogy az emberiség jövőjéről és az ahhoz vezető út kérdéseiről cseréljünk eszmét, és csupán meghatározzuk és szembeállítsuk különböző ideológiai és teoretikai pozícióinkat. Végülis senki sem érné meg a jövőt – akárhogy is írjuk le azt, és a hozzá vezető utat – ha nem biztosítjuk a lehetőséget a magunk és az

eljövendő generációk számára azzal, hogy a békét biztosítjuk. Úgy gondolom, éppen most születnek erről nagyon fontos döntések.

Tanulnunk kellene a történelemből is, bár a történelmi szituáció és azok a veszélyek, amelyek ma az emberiséget fenyegetik, összehasonlíthatatlanok. Az imperializmus arra a határra hajtotta az embeiséget, amely mögött minden emberi civilizáció, egyáltalán minden élet pusztulással fenyeget. Annál inkább fontolóra kellene vennünk, hogy ebben a kardinális kérdésben egy nyelven beszéljünk. Meg kellene kísérelnünk, hogy minden kétségtelenül meglévő elválasztó mozzanaton túl közös erőfeszítéssel feltárjuk a béke biztosabbá tételének útját. Ha beszélgetésünk ehhez, bármilyen kis mértékben is, hozzájárul, boldogok leszünk.

Glutz: Az utóbbival bizonyára minden jelenlévő egyetérthet. Azonban térjünk vissza még egyszer az elméleti alapokhoz. Banaschak úr, bevezetőjében éppen Newton és Einstein nevét említette. Egy érdekes cikkben, amelyt 1981. júniusában Ön írt a NSZEP X. pártkongresszusáról, az Ön pártja vezető erejéről az új társadalom kialakításában, olyan fogalmakat találok, mint a szocialista építés törvényszerűsége. Sőt más helyütt ennek az építésnek az általános érvényű törvényszerűségéről beszél. Ebből adódik számomra a kérdés, vajon az Ön számára a marxizmus vagy a „marxizmus–leninizmus”, ami nem ugyanaz, tudomány-e a fizika értelmében, amelynél általános törvényekből kiindulva dedukálnak, vagy inkább, ahogyan a lengyel közgazdász, Oskar Lange nevezte, „praxeológia”?

Otto Reinhold: Mi abból indulunk ki, hogy a materialista történelemfelfogás az egyik legnagyobb marxi felfedezés volt. A történettudomány ilyenén értelmezése szerint – ami pártunk politikájának alapja – a történelem fejlődését meghatározott törvényszerűségek szabják meg. Ezek a törvényszerűségek mindenekelőtt a gazdasági fejlődés, az anyagi életfeltételek, a termelési viszonyok, valamint a politikai és a szellemi folyamatok közötti összefüggésen alapulnak.

Éppen a kapitalista világ jelenlegi válsága annak kifejeződése, hogy ezek a törvényszerűségek hatnak. Sem Marx, sem későbbi követői, s mi sem képviseljük azt a felfogást, hogy ezek a törvényszerűségek az emberek tevékenysége nélkül hatnak, hanem hogy ezek a törvényszerűségek csak az emberi tevékenységen keresztül érvényesülhetnek.

Ilyen értelemben beszélünk mi a szocialista társadalom felépítésének általános törvényszerűségeiről. Úgy véljük, hogy a szocialista társadalom

csak akkor létezhet és fejlődhet, ha bizonyos alapok léteznek és tovább épülnek. Ezekhez tartozik mindenekeelőtt a termelési eszközök társadalmi tulajdona, mint a szocialista társadalom döntő alapja. Ehhez tartozik még, hogy a munkásosztálynak át kell venni a politikai hatalmat, hogy érvényt szerezzen a termelési eszközök társadalmi tulajdonának, hogy a munkásosztály, minden dolgozó érdekeit és alapvető társadalmi feladatokat oldhasson meg.

Ugyanakkor az is magától értetődő, hogy az általános törvényszerűségek érvényesülésének új-ját-módját Marx és Engels nem láthatta előre. Az is természetes, hogy ezek a feltételek állandóan változnak.

Glutz: Én még egyszer szeretném a közöttünk lévő különbséget megbeszélni: Tudatosan kapaszkodtam bele Newton és Einstein nevébe. Van lényeges különbség az Önök tudományfelfogásában egy természettudományos fizika és a marxizmus között, ahogyan Önök értelmezik? Vagy követhető lehet a társadalomtudomány általános törvényszerűségeiből, úgy, ahogyan Önök leírják, a társadalmi fejlődésre, ugyanúgy, mint bármilyen természettudományi törvényből?

Reinhold: Igen és nem. Nem annyiban, hogy bizonyos társadalmi feltételek meglétéből bizonyos hatások következnek. Egy kapitalista társadalom például válságok nélkül elképzelhetetlen. Ez minden változás ellenére a mai kapitalizmusra is érvényes. Ezt jelenleg különösen jól meg lehet figyelni.

Különbözőségek vannak természetesen, ahogyan azt már Marx és Engels is megállapították. A természeti törvények az emberi léttől függetlenül hatnak. A szabadesés törvénye érvényesül, akár létezik emberi társadalom, akár nem, míg a társadalmi fejlődés törvényei természetesen mindig az emberi tevékenység, az emberi kapcsolatok törvényei is, végülis az osztályok és a társadalmi rétegek közötti viszonyok és harcok törvénye. Csak ezek eredményeként lesznek valóságosan hatékonyak. (...)

Banaschak: Természetesen a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek feltárása nem valamiféle „Szezám, nyílj meg!”, nem olyan kulcs, amely a konkrét, eleven valóság alapos tanulmányozása nélkül, és ennek pontos, politikai-alkotó figyelembe vétele nélkül a problémák megoldásához vezető bejáratot megnyitja. A világgazdasági feltételek megváltozására, a nemzetközi helyzet éleződésére, országunk megváltozott belső újratermelési felté-

teleire Marxnál, Engelsnél vagy Leninnél nem találunk olyan fejezetet, amiből konkrétan le lehetne vezetni, hogy így és így kellene cselekedni. Marx, Engels és Lenin általában a társadalmi fejlődés, valamint különösen a szocialista forradalom és a szocialista építés törvényszerűségeinek feltárásával nem hagytak hátra kompendiumot egy meghatárpzott szituációban való konkrét, pontos cselekvésre.

Sven Papcke: Ez ellentmondana Marx és Engels felfogásának és elméleteiknek is.

Reinhold: Teljességgel. Mindez Marx, Engels és Lenin írásaiból bizonyítható.

Banaschak: Úgy tűnik, Lenin jellemezte legáltalában a marxizmust: „A marxizmus nem dogma, hanem a cselekvés vezérfonala.” Ez a tétel ketős jelentésű. Először: az ember nem lehet marxista, nem lehet forradalmár, ha pusztán az arról való elmélkedésre szorítkozik, és ebben az értelemben nem cselekszik konkrétan. Másodszor ez a tétel egyben utal a marxizmus–leninizmus alkotó jellegére, amely önmagában zárt, de nem lezárt tanítás. És a forradalmi harcban valóban mindig továbbfejlesztették. Azonban mindig meg kell különböztetni, hogy valóban a marxizmus–leninizmus továbbfejlesztéséről van-e szó, vagy marxista–leninista alapismertek és elvek marxista frazeológiával operáló feladásáról.

A marxizmus–leninizmus önmagában egységes egésznek alkot. Ha szerves egészének azt alkotó egyes részeit kiküszöböljük, akkor ez végső fokon nemcsak a marxizmus–leninizmus lényeges vonásainak feladását jelenti, hanem végső soron egyáltalán a marxizmus–leninizmus feladását. Valóban alkotónak lenni, ez éppenúgy magában foglalja az alapigazságok állandó megvédésének szükségességét.

Glantz: Ezzel valóban döntő ponthoz érkeztünk. Ha a világ megismerhetőségéből indulunk ki, felvetődik az a nagyon praktikus kérdés: ki interpretálja az általános törvényszerűségeket? Kinek szabad ezeket magyarázni és kinek van meg ehhez a tekintélye? A marxizmus–leninizmus válasza erre az, hogy a „pártnak” – olykor bizonyára az is megfogalmazódik, hogy a párt vezető magjának. Marx szerint az elmélet helyességének kritériuma a gyakorlat. Igen ám, de mi a gyakorlat, és ki interpretálja a gyakorlatot?

Papcke: Nekem a Marx-teleológiával főképp akkor vannak problémáim, amikor úgy mellékesen kerül elő, mint itt például, vagy éppen úgy mellékesen olyan politikai valóság igazolására szolgál, ami állítólag az „esszenciális tiszta tant” képviseli, sőt „az emberiség világát” ábrázolná. Sokkal inkább azt szeretném megállapítani – Marxhoz visszatérve –, hogy a Dosztojevskij által ábrázolt nagyinkvizitor-problematika Marx számára a „valóságosan létező szocializmusban” is adódna. Ezen kívül: mindeddig az csak egy egyszerű megállapítás, hogy az, ami „valóságosan létezik”, vagy Marx-ból fejleszthető ki, vagy pláne elképzeléseivel egyezik. Ezért vannak nehézségeim az ilyen megközelítési móddal, nem azért, mert itt egy „lidérc” létezik – én sokkal inkább Schumpeterrel vagyok egy véleményen, aki azt mondotta: ha Marx nem lett volna, fel kellett volna találni! –, hanem mert figyelembe kell venni a Marx-vita állását, amely azon a területen kívül bontakozott ki, ahol Marx doktrínává – még hozzá „fenntartó” doktrínává – merevedett. Itt a marxizmus – vagy akár a „marxizmus-leninizmus” – a valóságban többé egyáltalán nem vita tárgya. De hogy Banaschak és Reinhold urak megállapításaira térjek vissza: a társadalomtudományok eddig semmilyen „társadalmi törvényt” nem fedeztek fel. Következésképpen a szociológiára is ugyanaz a tényállás érvényes, mint a zenetörténetre, ahol éppen Johann Sebastian Bachot sem lehet Pierre Boulezzel „tülhaladni”: a társadalmi problémák sokkal inkább a különböző történelmi adottságokban folytatódnak és pillanatnyi „Jeküzdésükhöz” különböző megoldási javaslatokat dolgoznak ki, amelyek azonban általános érvényre nem tartanak igényt. Ezért nem fogadhatom el sem „Einstein” vagy fizikai módszerek társadalomtudományi területre történő átvitelét, sem azt, ha szabad így mondani, hogy Marx művéből „törvényszerűségeket” vettek ki, amelyek közvetlenül cselekvési útmutatókhoz vezetnek. Ez már azért is nehézkes, mert az arról folyó vita, hogy mi „a” marxi mű tulajdonképpen, és mit jelent részleteiben, teljesen eldönthetetlennek tűnik. Engedjék meg, hogy mindezt egy példán keresztül világítsam meg: Marxnál nem lehet megfelelő forradalomelméletet találni. Egy ilyenfajta elmélet kezdeményei Marxnál sokkal inkább két állítólagos ellentétpáron alapulnak, amelyek nem kompatibilisek, és nem feltétlenül egymásra visszavezethetők. Hogyan értendő ez? A termelőerők – termelési viszonyok ellentétpár (mint strukturális szint), valamint a munkásosztály – tőkésosztály ellentétpár (mint cselekvési szint) sem történetileg, sem forradalomelméletileg nem azonos, mégcsak nem is összehasonlítható. Ahogyan a történelem bebizonyította, ennek megfelelően ez a két ellentétpár semmiesetre sem fejlődik pari passu – ha

egyáltalán –, mégcsak strukturális szinten sem állapítható meg kongruencia a termelőerők fejlődése és a termelési viszonyok – mintegy automatikus – átalakulása között. Ez egyszer eltekintve attól a sokkal kényesebb kérdéstől, vajon a munkásosztály (ahogyan elvárható) a cselekvés szintjén az ilyen folyamatok tudatára ébredhetett-e, és hogy a Marx által leírt helyzete ismeretében osztály-, végül forradalmi tudata kialakulhatott-e.

A valóság azonban egészen másként néz ki. A történelmi forradalmak közül egyik sem tartotta magát a marxi modellhez, sokkal inkább „háborús következmények”, gerilla-sikerek, stb. voltak, tehát történelmi véletleneket reprezentálnak, egyáltalán nem mutatják az előtörténet formációtörténeti lezárását, tehát a munkásosztály kiérlelt történelmi beavatkozását! És a leninizmus? A valóságban egyáltalán nincs „marxizmus–leninizmus”! A leninizmus sokkal inkább „a” marxizmus *revízióját* jelenti, mint ahogyan a bernsteinizmus is. Ez abból is leszűrhető, hogy Leninnél a forradalom a társadalmi fejlődés kezdetén áll, és éppen nem – ahogy Marx gondolta – annak lezárása. Marx azonban egész életében abból indult ki, hogy (ha egy forradalmat éretlen társadalmi feltételek között „csinálnak”) a „régieket”, ahogy drasztikusan kifejezte magát, ilyen feltételek mellett a szocialisták folytatnák. További vitás pontokat lehetne felhozni! Mindenesetre kívánatosnak tűnik arról vitáznunk, hogy Önök hogyan jutottak el a marxizmusnak egy (úgynevezett) „szilárd magjához”, amelynek alapján Marx értelmében biztosan lehet cselekedni, amelyhez az istennek sem szabad hozzányúlni, nehogy a „valóságos szocializmus” egész gondolati- és állami berendezkedése összedőljön.

A Marx által bevezetett totális ideológiafogalom használatában inkább Karl Mannheimel értek egyet, és úgy vélem, hogy a marxizmust is és magyarázóit is ideológiakritikai kategóriáknak kell alávetni. Ebben az összefüggésben Marx gondolati építményét is historizálni kell, hiszen Marx a maga idején kétségtelenül az ipar modernizálódásának csak az akkoriban már látható társadalmi és pszichológiai központi kérdéseit ismerhette fel, vagy valószínűleg bizonyos elemeket (mint pl. a proletariátust) filozófiai okokból hamisan értékelt.

Hogy Peter Glotz bevezető megjegyzéseihez visszatérjek: minden társadalmi megismerőképeséget relativizálni kell, a roppant nagy komplexitás és korhoz kötöttség miatt társadalmi téren csak megközelítési hipotézisek vannak, és nincsenek törvénysszerűségek.

Egyébként kimutatandó, hogy Marx idejében voltak társadalomteoretikusok, akik – ha talán cinikusan is – a társadalom fejlődésének *való-*

ságos menetét (mindenesetre a cselekvés szintjén) nála sokkal világosabban látták előre, pl. az ipari rendszer akkor még elképzelhetetlen (és olykor negatív) tanulékonyágát abban a vonatkozásban, hogy hogyan bánjon saját ellentmondásaival. A társadalmi kontrollnak az a teljesítménye, amelyet Marx teljesen sohasem értett meg, annak tulajdonítható, hogy az állítólag proletár, feltörekvésben lévő tömegek a kialakuló „szociális államon” keresztül szoktak hozzá a fennálló rendszerhez és anyagi ajánlataihoz. Ebben a folyamatban maga a rendszer is változik, mintegy a szociálpolitika jelenségén keresztül. Lorenz von Stein például akkoriban a francia szocializmus tapasztalatai alapján már idejekorán elemezte azokat a veszélypotenciálokat, amelyeket egy dezintegratív társadalmi változás keltett. Másképp, mint Marx – aki egy szociális reintegrációt a valóságos történelmen („az előtörténet vége”) túl várt, – Stein 1840 után a valóságos történelemben tervezte meg a munkásmozgalom nagyvonalú integrációs programját, amely igen sikeresnek bizonyult. Hogy a munkásmozgalmat politikailag, anyagilag, kulturálisan a változás *fennálló* rendszerébe integrálhassa, azt követelte, hogy az ipari rendszer integrálódjék a munkásság tudatában. Egy ilyenfajta alkalmazkodási program hatásai, amelynek végülis (elméletileg is: Bernsteinnél) a munkásmozgalom és a kapitalisztikusan igazgatott indusztrializmus tényleges szimbiózisához kellene vezetni – és itt Marxra is hivatkoztak, hiszen mikor lettek a viszonyok „érettek” a szocializmus számára? –, ezeket a hatásokat Marx már nem dolgozta fel. Nem utolsósorban ez a tényállás vezetett ahhoz a követeléshez, hogy Marxtól időnként lomtalanítsák, tehát lemondjanak mindenféle hittanról és szükség esetén azt vegyék elő, ami Marxban még aktuális.

Rainer Diehl: Banaschak úr és Reinhold úr a marxizmust röviden a munkásosztály önmagában zárt tudományos elméleteként vázolták fel. Ez megfelel egyébként a NSZEP Központi Bizottságának a Karl Marx-év alkalmából kiadott téziseinek. Úgy gondolom, a marxi elméletnek egy ilyenfajta értelmezése homlokegyenest szembenáll Marx és Engels kiindulásával. Marx és Engels mindig bevallották, hogy a klasszikus német filozófiából merítették és Hegeltől származnak.

Marx igen exponált ifjúhegelianus volt. Ez a filozófiatörténeti aspektus igen fontos annak meghatározásánál, mit kell érteni marxizmuson. A hegeli filozófiának az volt a sajátossága, hogy magában foglalta az egész addigi filozófiatörténetet és magát az egész filozófia kezdetének és végének tekintette. Másként megfogalmazva: Hegel után nem volt lehetőség többé a

filozófiára és a filozofálásra. Ezért az ifjúhegelianusok lázadása, amelyben persze Marx nem vett részt. A baloldali hegelianusok bizonyára egyetértettek abban, hogy ez nem lehet az emberi gondolkodás eredményeinek vége, hogy tehát a valóság, a történeti valóság is, magában a megismerés folyamatában rejlik, és nem pedig az örök időkre szólóan megállapított igazságokban. Azaz, az igazság a tudományos módszer alkalmazásában nyilvánul meg. Úgy tűnik, ez a központi kérdés. A Marx által kifejlesztett elemző-kritikai módszert tartom a marxizmus lényeges központi és egyetlen olyan alkotórészének, amely tartósan tovább fog élni.

Később Engels is utalt a „Ludwig Feuerbach”-ban és „A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig” c. művében arra, hogy Hegel után lejárt a filozófiai rendszerek ideje. A „marxista filozófia” kifejezés tehát alapjában önmagában is egy ellentmondás lenne. Ami a filozófiákból, mint önmagában zárt filozófiai rendszerekből és elméletekből megmarad, az Engels szerint egyrészt filozófiatörténet, másrészt a formális logika és dialektika tana. Engels úgy vélte, hogy minden egyéb a pozitív tudományba kerül át. Ez a marxista elmélet által mindenestre nem ragadható meg. A fizika, a kémia, a természettudomány egyáltalán nem a marxisták dolga, ahogy Engels maga is hűtlen lett ehhez az elvhez, mint „A természet dialektikájában”. Természetesen ennek ellenére fáradozni lehet azon, hogy az einsteini elméletet összhangba hozzák a marxizmus saját értelmezésével.
(...)

Az Önök által használt marxizmus–leninizmus fogalom egyébként Sztálintól származik, és én ezt a fogalmat megengedhetetlen összefüggésnek tartom. Amit Lenin mondott és írt, kísérlet volt arra, hogy a saját marxizmus-értelmezését a cári Oroszország egészen konkrét történelmi-politikai szituációjára alkalmazza. Egy olyan alkalmazás, amely nagyon konkrét útmutatásokba torkollott, hogy az újkori orosz szociáldemokrácia gyakorlatilag és stratégiaileg hogyan viselkedjék és hogyan szerveződjön. Ennek azonban, úgy gondolom, semmi köze sincs a marxizmus lényegéhez.

Reinhold: Természetesen nem lehet erre redukálni Lenin hozzájárulását a marxizmus fejlesztéséhez. Itt csak az imperializmus elemzésére és a szocialista forradalom elméletére emlékeztetnék. Mi azonban a marxizmus lényege és mi maradt a marxizusból ma? Az teljességgel helyes, hogy a marxi módszernek egy sor döntő lényeges pontja van, amely életképesnek bizonyult. Alapjában véve egyetlen társadalomtudós, a humántudományok egyetlen művelője sem kerülheti el ezt a módszert. Azonban már itt kezdő-

dik a véleménykülönbség, hogy tulajdonképpen miben is áll ez a módszer? Természetesen e módszer lényege a dialektika. Dialektika, mint materialista dialektika és a társadalomra alkalmazva, mint materialista történetfelfogás. Ha a módszert a dialektikának csak bizonyos filozófiai oldalaira redukáljuk, úgy érzem, ez semmiképpen sem felel meg a marxi ismereteknek.

Úgy tűnik, hogy ennél a módszernél az a lényeges, hogy a történelem törvényszerű menetének felfogása nem egyszerűen identikus a természeti törvényekkel, hanem azt a módot írja le, ahogyan a törvények a társadalmi életben érvényesülnek. Ez az egyik leglényegesebb pont számunkra. Ebben a kérdésben vannak lényeges véleménykülönbségek a marxista-leninisták és a demokratikus szocialisták között. A demokratikus szocializmus lényegében eltávolodást jelent ettől a materialista történelemfelfogástól és ettől a dialektikától. A materialista dialektika azonban ennek a történetfelfogásnak a lelke.

Ebből következik a második kérdés. Számunkra Marxból nem csak a módszer maradt meg, hanem a történelem törvényszerű menetének elvi ismeretei is. Bár Marx nem hagyott hátra olyan programot, amelyben megmondta volna, hogyan kell forradalmat csinálni, és az hogyan és milyen feltételek között menjen végbe. Azonban ennek ellenére mégis vázolta forradalomelméletét (hogy röviden foglaljam össze) a történelem törvényszerű menetével összefüggésben. A történelem lefolyása Marx szerint éppenhogy *nem* véletlen jelenség és *nem* véletlen folyamat, hanem bizonyos összefüggések és kölcsönös kapcsolatok törvényszerűen állnak fenn. Így például a termelőerők és a termelési viszonyok között, az osztályok és az osztályok fejlődése között, az anyagi feltételek és az osztályok alapvető érdekei között.

Másodszor Marx azt a lényeges felismerést hagyta örökül számunkra, hogy a történelemben a különböző társadalmi formációk törvényszerűen követik egymást, s ebből vezette le a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet szükségszerűségét. Harmadszor azt is hátrahagyta, hogy ebben a folyamatban döntő az alapvető ellentmondások hatása nemcsak a kapitalizmus, hanem egyáltalán a történelmi folyamat számára. És végül megokolta a munkásosztálynak ebben a folyamatban betöltött döntő szerepét.

Nos, azt mondhatjuk, hogy a munkásosztály nemzetközi mértékkel, világméretűen mérve mindmáig még mindig nem játszotta el azt a szerepet, amelyet Marx megokolt és amelyet remélt. Ez bizonyosan igaz. Azonban a mai világban végbemenő változások végső soron mégis igen lényegesek a munkásosztály műve szempontjából. Mindenekelőtt a létező szocia-

lizmus fennállása és fejlődése. Számunkra legnagyobb politikai jelentőséggel Marxnak azok a legfontosabb felismerései bírnak, amelyek azt mutatják ki, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet során a tömegek a történelmi fejlődés döntő elemévé válnak. Úgy véljük, hogy az egyik legfontosabb tényállás, amely ma Marxot megerősíti, az a megfigyelés, hogy a tömegek – mindenekelőtt a munkásosztály – döntő történelmi tényezővé váltak. A munkásosztály világméretekben még nem vívta ki a szocializmusba való átmenetet, de sok minden, a mai kapitalizmusban végbement változás nem lett volna lehetséges a munkásosztály tevékenysége, hatása nélkül. Ha ma a béke fenntartásának lehetőségéből indulunk ki, akkor azért teszszük, mert a tömegek megjelentek a politikai küzdőterén és gyakorlati, politikai befolyással bírnak.

Glutz: Egyetlen demokratikus szocialista sem vitatná, hogy a munkásságnak, a munkásosztálynak döntő történelmi jelentősége van. Mi azonban a történelmi fejlődés determinizmusát vitatjuk, ill. a történelmi folyamatok teleológiáját, vagy célirányultságát, amelyet gyakran Marxból vezetnek le. Hogy a munkásosztály minden társadalomnak egy meghatározott történelmi szakaszában fontos történelmi szerepet játszik, empirikusan ellenőrizhető megállapítás.

Reinhold: Azonban az olyanfajta determinizmus, amelyet a marxizmus–leninizmusra ráfognak, számunkra egyáltalán nem létezik és ez Marxnál sem lelhető fel. Hogyan jutna el akkor Marx egyik döntő végkövetkeztetéséhez, hogy a történelem osztályharcok története, amelyekben a munkásosztály a döntő erő. (...)

Papcke: (...) Ha a német szociáldemokráciának szemére vetik, hogy nem kezdte meg a kapitalizmus gyökeres kiirtását még azokban a rövid szakaszokban sem, amelyben kormányozni tudott, akkor ezt éppen azzal magyarázzák, hogy a demokratikus szocializmus egy rendszerváltozást csak mint „szocializmus a néppel együtt” – minden pillanatban – akar megvalósítani, azaz az érintettekkel történő állandó egyeztetésben és visszacsatolásban – tehát demokratikus módon és nem „forradalmi pörölycsapással”, ahogyan Rosa Luxemburg nevezte – és nem aszerint a módszer szerint: hogy ennek mindenáron meg kell lennie, a tömegek nélkül is, vagy a tömegek ellenére is! És itt Marx vonakodott attól, hogy a jövő lacikonyhájáról kijelentéseket tegyen. A demokratikus szocialisták művének liberális igé-

nyéből éppen a szocialista társadalom liberális-demokratikus jellegére is következtetnek. Talán még egy megjegyzést: Éppen a keleti blokk országai-
ban *nincs* szabad vita a marxizmusról, a tudományról és annak módszereiről, etc., ellentétben azzal, amit mi helyesnek tartunk. Az ilyen társadalmak irányításához és szemmel tartásához hozzátartozik az ideológiák és a gondolati termékek irányítása is. Ott aztán konkurrens szocializmus-interpretációk sincsenek a piacon, hanem az igazság mindig a hatalomnál van. Az ilyen hatalom által védett marxizmus-szemlélet azonban nem hajlandó tanulni történelmi visszatekintésben sem! Ezt a „revizionizmus” problémáján keresztül szeretném érzékeltetni. Bernstein Engels halála után nem közeledett és azt mondta, most már senki sem néz a körmömre és végülis tetszés szerint „átinterpretálhatom” a mestert. Ez egyáltalán nem volt így, nem kellett vallásszociológiai szentségtörést csinálnunk. Bernstein sokkal inkább új társadalmi adatokra reagált, például arra, hogy a „két tábor elmélet” nem bizonyult helyesnek, mert a társadalom középrétegei éppen hogy nem pusztultak el, hanem újabbak jöttek hozzájuk, vagy hogy a szociáldemokráciának a proletariátusra való összpontosítása a párt izolálódásához vezetett egy olyan környezetben, amelyben ez az osztály még marginális volt. A „revizionizmus” azokra a fejlődési tendenciákra reagált, amelyek másképp alakultak, mint ahogy Marx és Engels előrelátta (és előreláthatta), például arra a tényre, hogy a (német) munkásmozgalom egyáltalán nem úgy viselkedett, ahogy „az” elmélet tervbe vette, vagy arra a körülményre, hogy a kapitalizmus elasztikusabb, mint megjósolták. Az ilyen és más ismeretekből szükségszerűen származtak a viták – ahogy egy liberális pártban megszokott – és ismét csak a politikai út változásai.

Hogy ebben a kontextusban a hatalom kérdése döntő szerepet játszik, félreismerhetetlen. És legkésőbb 1933 óta azt is tudjuk, hogy Bernstein a társadalom szervezeti struktúrájának megkérgesedett magjait kétségtelenül lebecsülte. De Bernstein akkor nem állt egyedül. Max Weber joggal panaszkolt, hogy az akkori szociáldemokrácia, amely oly szörnyen marxistaként viselkedett, és ahogyan ő kifejezte magát, egyáltalán nem mutatott cutilinai energiákat. Itt van egy probléma, amelyet a német szociáldemokrácia a prágai manifesztum óta felismert, ha programmatikusan még nem is oldott meg.

Akárhogy is van: nem tudja megkerülni nyilván azt a, ha úgy tetszik, „nehezen mozduló tény”, hogy csak a *néppel együtt* lehet a szocializmust előrevinni. Ezt nem lehet feladni.

Diehl: Szó volt a társadalmi fejlődés törvényszerűségeiről. Azt egyáltalán nem akarom kétségbe vonni, hogy vannak ilyen törvények. De csak mondjuk a magunkét, hiszen az egyik oldalon a determinizmus elvét mondják ki, amit a másik oldalon ismét csak vehemensen visszautasítanak. Marxnál valóban nincsenek determinista elképzelések, Engelsnél talán lehetne erről vitázni. Ez az egész azonban inkább a Marx és Engels interpretálók történeti problémája volt, azaz elsősorban Karl Kautskyé Németországban és a II. Internacionáléban, vagy Jules Guèdesé Franciaországban, vagy Leniné Oroszországban. Ez a vélt probléma véleményem szerint egy hamis Marx-értelmezésből ered, amely elvonatkoztat attól a filozófiatörténeti és elmélet-történeti állásponttól, amelyet Marx – a hegeli tradíciókból érkezvén – elfoglalt. Úgy gondolom, a determinista szocializmus-felfogás propagandistái nem értették meg a Hegelnél meglevő szubjektív-objektív azonosságot. Ha az embereket Hegellel és Hegel szerint nem mint a tőlük függetlenül létező „világszellem” akarat nélküli objektumaiként szemléljük, hanem szubjektumokként, akiknek *tevékenységében* realizálódik a történelmi szükségszerűség, akkor egyáltalán nem kerülünk a „determinizmus” ilyen téves szembeállításába. A hegeli rendszer nem egy olyan gigantikus építmény, amilyenek egyszer Kierkegaard mondotta, amelynél Hegel elfelejtkezett az ajtókról és az ablakokról, úgyhogy az embereknek nem jut benne hely. Ezt a szubjektív-objektív azonosságot eltávolították a marxizmus–leninizmus történetfelfogásából. El lett felejtve, amit Karl Marx a „Brumaire tizennyolcadikában” ezekkel a szavakkal fejezett ki: az emberek maguk csinálják történelmüket, ha nem is szabad és önmaguk által választott körülmények között. Marx számára ebből az következett, hogy a körülményeket az embereknek maguknak kell megváltoztatniuk, és hogy az emberek az anyagi körülmények változtatása során maguk is változnak. Ezt nevezte Marx a harmadik Feuerbach-tézisben „forradalmi gyakorlatnak”. (...)

Reinhold: Nincs szó arról, hogy az elmélet és a gyakorlat kapcsolatát ne ismerném el. Teljesen egyetértek azzal a tétellel, hogy Marxnál semmiféle determinizmust nem lehet találni sem a szocialista forradalom, sem bármi más vonatkozásban. Sem a mai marxista-leninistáknak, sem – a legkevésbé – Leninnek nem volt ilyen determinista elképzelése. Ha lett volna ilyen determinista elgondolása, soha nem buzdított volna a cári Oroszországban a szocialista forradalom megkezdésére. Ez teljesen abszurd lett volna. Ahogy Marx, úgy Lenin is osztályharcok történetének látta a forradalmi fo-

lyamatok fejlődését. Tehát szerintük az osztályok harca határozza meg ezt a folyamatot. És ebből a meggyőződésből következően vette be Lenin stratégiájába és taktikájába a szövetségi politika, a különféle erők összefogásának kérdését. Természetesen a hatalom kérdése volt a központi kérdés és az is természetes, hogy egy szociáldemokrata kormánynak is döntéseket kell hoznia, éppen úgy, mint egy olyan kormánynak, amelyben a marxista-leninista pártoké a felelősség. Mindamellett számunkra az is fontos, hogy biztosítsuk e döntés demokratikus alakítását. Ezzel azonban ismét az általános törvényszerűségek kerülnek előtérbe, hiszen a széles demokratikus együttműködés és döntés egyik legfontosabb előfeltétele – ahogy Marx mondotta – a munkásosztály *gazdasági* emancipációja. A gazdasági hatalmi viszonyok alapvető változása nélkül a politikában a dolgozók demokratikus jogai korlátozott keretek között maradnak. Ebből következik, hogy a gazdasági hatalmi viszonyok döntően befolyásolják a demokrácia fejlődését is. Kapitalista feltételek között lehet nagyon sok demokratikus tevékenység és demokratikus hatás is, azonban a társadalmi fejlődés végső kérdéseit – mindenekelőtt gazdasági téren – nem lehet demokratikus módon eldönteni. Amikor abból indulunk ki, hogy a gyakorlat végső soron az elmélet helyességének kritériuma, akkor ezt nem szűk prakticista értelemben gondoljuk. Hanem úgy véljük, hogy egy marxista-leninista pártnak napról napra kell e gyakorlattal – különösen a dolgozók érkeivel – önmagát igazolnia. Azonban egy marxista-leninista párt ma sohasem képviseli azt az álláspontot, amelyet Önök úgy fogalmaztak meg, hogy végső soron a párt, vagy csak a párt magja.

Papcke: Akkor Ön többé nem leninista és egyet s mászt el kell felejténie.

Reinhold: Ha ezzel „a párt vezető szerepéről” alkotott definícióinkra gondol, nem jogosult a szemrehányás. Hiszen ennek a vezető szerepnek a lényeges eleme a pártnak az a törekvése, hogy a dolgozók tömegeire támaszkodjon, és a dolgozókkal együtt hozzon döntéseket. Azonban nem gondoljuk azt, hogy ez egy egyszerű út, és felvetődik számos bonyolult probléma, mivel pl. nem hajlandó rögtön mindenki aktívan is együttműködni a döntéseknél.

Glutz: Az a benyomásom, hogy az Önök társadalmában meglévő néhány konfliktust arra lehet visszavezetni, hogy a szocialista társadalmakban nem minden polgár látja ezt ugyanilyennek.

Banaschak: Éppen az lenne a nem-marxista, ha abból indulnánk ki, hogy a sok millió polgár között nem akadnak másként-gondolkodók is.

Diehl: Ha pl. valaki meghatározott intézményi, társadalmi és gazdasági feltételek között nőtt fel, tehát azon feltételek között, amelyeket Marx az „alap” fogalommal jelölt, akkor tud-e bizonyos mértékig ideológiamentesen, tehát ezektől a szocializációs hatásoktól elszakadva, ezekről az intézményekről valóban „szabadon” dönteni? Úgy vélem, ezt jogosan tagadják a marxisták és ez bizonyára minden társadalmi feltétel között érvényes. Ebből következik azonban az a probléma, hogy hogyan lehet ebből az ideológiai körforgásból kikerülni. Marx számára az archimédészi pont az ideológiailag újratermelő rendszeren kívül az a meggyőződés volt, hogy a kapitalizmus már nem tud megbirkózni a gazdasági irányítási mechanizmusokkal, és irányítási válságokkal. Azonban úgy tűnik, hogy a kapitalizmus eddig ezt a problémát bizonyos mértékig legyőzte, és ezzel alkalmazkodóképesnek bizonyult. Amíg a kapitalizmus gazdasági hatékonyságát a következő rendszerbe ismét át tudja menteni (tehát a következő válság-ciklusba), addig Marx szerint sincsenek meg az összeomlás objektív alapjai.

Banaschak: Abban teljesen egyetértek Önökkel, ha úgy vélik, hogy a szocializmust csak az *emberekért* és az *emberekkel* lehet elérni. Azonban ebből a tételezésből szerintem Önök egy hamis következtetést vezetnek le. Úgy vélik, hogy a hatalmi viszonyoknak a munkásosztály javára történő alapvető megváltozása nélkül a munkásosztálynak, mint a tőke által elnyomott és kiszákmányolt osztálynak a helyzete megszűnne. A gyakorlat ennek egyértelműen ellentmond. Engedjék meg, hogy ez egyszer idézzek, ha nem is Marxot: A Német Szociáldemokrata Párt elnökségének egyik állásfoglalásában, amelyet az ifjúszocialisták 1976-os müncheni szövetségi kongresszusának határozataival kapcsolatban hoztak, a marxista felfogásokkal vitatkozáva a következők vannak: „Mi a válságokat, recessziókat és inflációkat elkerülhetőeknek tartjuk, nem a tulajdonviszonyok megváltoztatása révén, hanem a jobb irányítási lehetőségek révén.” És a jobb irányítási lehetőségek varázsígjét mintegy a globális irányításban látták. Az 1969-es kormányprogramban még ez szerepel: „A jövőben is biztosítani fogjuk a munkavállalóknak a teljes foglalkoztatottságot és az önállóaknak a gazdasági egzisztenciát. Senkinek sem kell féltenie a munkahelyét. A méret szerinti növekedést a szociáldemokraták biztosítani fogják.”

Glutz: Ez kissé nagyszájú nyilatkozat volt.

Banaschak: Ehhez még az árszínvonal stabilitásáról is biztosítottak. Kérem, ne értsenek félre, egyáltalán nem akarok itt konzervatív nótát fújni, csak azt akarom megállapítani, hogy alapjában véve ezeket az elképzeléseket azok a régi reformista vágyálmok hatották át, hogy a kapitalizmust csinálni és tervezni lehet, hogy a polgári állam segítségével el lehet kerülni a válságjellegű gazdasági fejlődési folyamatokat. Azonban ezeket a vágyálmokat a valóság megghiúsította.

Glutz: A társadalmi folyamatok tervezhetőségébe vetett hit naivítását bizonyára ma már senki sem vitatná. Azonban ebből mégsem következik, hogy az Ön teorémája helyes, a tulajdon kérdése, ugyanúgy, mint korábban, a súlypont és a munkásosztály uralmát csak a politikai és gazdasági vezetés azonossága vagy legalábbis részazonossága révén lehet elérni. Szociáldemokrataként úgy vélem, hogy a konkurens folyamatok és a politikai és gazdasági vezetés szétválása a demokratikus és gazdasági alapvető jogok érvényesülését nem akadályozza. A „válságok” nem megkülönböztető ismeretőjegyek rendszereinkben. Önöknél is vannak válságok. És vannak még más párhuzamok is: Nálunk nyílt munkanélküliség van. A szocializmusban van *rejtett* munkanélküliség. Azok a problémák azonban, amelyeket nálunk a munkanélküliség révén (csak látszólag) oldanak meg, a szocialista társadalmakban is éppenúgy keletkeznek, és nem véletlen, hogy a „létező szocializmus” társadalmainak egész sora veszélyeztetettebb a jelenlegi néhez gazdasági és világgazdasági válságban, mint példának okáért a Szövetségi Köztársaság társadalma. Bár az Önök társadalmi elkerülik a klasszikus kapitalista válságciklusokat, de nem a válságokat.

Reinhold: Azonban ez mégis lényeges különbség. És ez nem a tervezéssel, hanem a társadalmi tulajdonnal függ össze. Közülünk ma senki sem jelenti ki, hogy a szocializmusban semmiféle válságjelenségek nem léphetnek föl. Azonban ezeknek a válságoknak nincsenek törvényszerű okai és forrásai, hanem mindezek ilyen vagy olyan módon a még mindig nem megoldott problémákkal vagy hiányos döntésekkel függnek össze. (...)

Glutz: Ez Marxhoz vezet vissza: Marx a termelőerők felszabadításáról beszélt, azonban ma a fejlődés inkább azt sugallja – pl. a környezetvédelem okán –, hogy lekössük a termelőerőket. Feltűnt, hogy Banaschak úr mi-

lyen töretlenül használta a növekedés fogalmát az általam már idézett cikkben, amelyet nálunk egy olyan szociáldemokrata sem tenne ebben a formában, mint én, aki nem vagyok a nulla-növekedés imádója. Nem szükséges itt egyszerűen Marx revíziója az ipari fejlődés alapján? Továbbá fontosnak tűnik egy a mienkhez hasonló vita, amely a háború és a béke témájával foglalkozna. Azzal a lehetőséggel, hogy az emberek elpusztíthatják önmagukat, amely Marx idejében még nem így volt, nem keletkezett-e egy új szempont? Háború és erőszak Marx idejében azt jelentette, hogy 100.000 ember kölcsönösen elpusztulhatott, de a világ léte nem lehetett kérdéses. Ha azonban ma a Szovjetunió, az USA és más nukleáris hatalmak nukleáris potenciálja csak részben is felrobban, ilyen körülmények között a földi élet végérvényesen elpusztulhat. Nem két olyan új fejlődési tendencia ez, amely a marxizmus revízióját követeli?

Reinhold: Nem szeretném a „revízió” fogalmát használni, mert itt egyáltalán nem erről van szó. Az igaz azonban, hogy egy sor új dolog van napirenden, amelyeket Marx egész biztosan sohasem látott így – és nem is láthatott. Kétségtelenül ide tartoznak az előbb említett pontok is, bár Marx az ökológia területén sok mindent előre látott.

Egyébként az is nagyon érdekes – a mai helyzetre alkalmazva – amit Marx a „Grundrisse”-ben arról a kérdéstről írt, hogy mi történik, ha a termelőerők olyan fejlettek lesznek, hogy az embereknek – ahogy ma mondanánk – nem lesz elég munkájuk, és a munka nem lehet már mérce. Akkor más szabályozás kellene. Azonban Marx mindig abból indult ki, hogy egy ilyen szabályozáshoz új társadalmi-gazdasági feltételek kellene. Ehhez sorolta mindenekelőtt a termelési eszközök társadalmi tulajdonát és a munka jellegében bekövetkező változásokat. Nagyon fontosnak tűnik mindkét feltétel egysége: a társadalomban meg kellene lenni annak a lehetőségnek, hogy a termelőerők felett rendelkezzen, és ezeket nem szabadna a profitnak alávetni.

Természetesen Marx nem láthatta előre az atomkort. Azonban úgy tűnik, hogy mindazon különbségek mellett, amelyeket joggal emeltünk ki, lehetnének azonosságok. Teljesen függetlenül attól, hogy marxista-leninista, vagy demokratikus-szocialista elképzelésünk van-e a szocialista társadalomról. A béke biztosítása mindkét oldal számára szükségeszerű előfeltétel különböző céljaik megvalósításához.

A marxista-leninisták számára ma már az teljesen világos, hogy többé nincs egy olyan lehetőség, mint az októberi forradalom idején, amikor há-

borúból szocialista forradalom nőtt ki. A mai feltételek mellett ez szóba sem kerül. A béke biztosítása lesz ezzel a társadalmi haladás szükségszerű előfeltétele.

Papcke: Igen, úgy gondolom, ez így elfogadható. Azonban még egy megjegyzés az ember–természet–társadalom viszonyhoz: a marxi antropológia (vagy az az antropológia, amit ő átvett) még a természet és a társadalom közötti korlátlan anyagcsere feltételezésén nyugszik. Ennyiben azonban mindazok a modellek, amelyek rá hivatkoznak, ma arra kényszerülnek, hogy politikai-antropológiai vonatkozásban meghaladják Marxot, amennyiben ez az anyagcsere nem tágítható a végtelenségig. Ebben a kontextusban bizonyos munkafázisok Marxnál érdekesebbek lesznek, mint elavuló formációtörténeti elképzelései. Marx volt az egyik első társadalomtudós, aki az elidegenedés jelenségét a figyelem középpontjába helyezte. Felismerte tehát, hogy ami az embereket társadalmasítja, végül a fejükre nő (mint Goethe búvészinasa). Ha azonban az elidegenedés kategóriáját komolyan veszem, amelyet később Max Weber a társadalmak bürokratikus jégfalának víziójává tömörített, akkor Marxot is kell és lehet arra a történeti jelenségre alkalmazni, amelyet „valóságosan létező szocializmusként” jelölnek.

Glötz: Úgy gondolom, mindnyájan kezdettől fogva tisztában voltunk azzal, hogy az alapvető kérdésekben nem tudunk megegyezni. Azonban bizonyára az is világossá vált, hogy a szociáldemokrácia nem engedheti meg és nem fogja megengedni magának, hogy Marxot egyszerűen kikerülje. Abból indul ki, hogy a szociológia és a filozófia a 20. században vagy Marx-szal, vagy Marx ellen fogalmazhat. Mindenesetre Marx nélkül nem lehet fogalmazni.

Remélem, célunkhoz kissé közelebb kerültünk, anélkül, hogy a találkozás félelme előjönne amiatt, hogy a mindenkori Marx-értelmezésünk félreértések és véleménykülönbségek, vagy a politika alapvetően más értelmezése révén meghatározott. Ha ez így lenne, megérte volna, hogy tovább vitáztunk. És ha mindnyájunknak ez a véleménye, akkor az is megéri, hogy adandó alkalommal tovább folytassuk a dialógust.